

✦ תורת הסוד · תולדות החכמה

שלשלת הסוד: סדר השתלשלות חכמת הקבלה מאדם הראשון ועד דורנו

על פי ספר "עמק המלך" לרבי נפתלי הירץ בכרך, ובצירוף מקורות הזוהר, חז"ל והמקובלים. מאדם הראשון וספר רזיאל, דרך משה בסיני, רשב"י והזוהר, חכמת הצירופים ורבותיה, ועד הרמ"ק, האר"י הקדוש, הרמח"ל והרש"ש.

פתיחה: "איש מפי איש"

חכמת הקבלה נקראת בשם זה משום שאינה נלמדת מן הסברא אלא מן המסורה, מקובלת איש מפי איש. כך כתב הרמב"ן בהקדמתו לפירוש התורה, שדברי הסוד "לא יושגו ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה, זולתי מפי מקבל חכם לאוזן מקבל מבין". ובעל "עמק המלך" מביא בהקדמתו את דברי רבי לוי אבן חביב בתשובותיו: "לא ניתן לאדם רשות להבין בה מעצמו ולחקור עליה, אלא כשמה כן היא, שצריך שיקבל אותה מרוב שקבל גם הוא".

אם כן, חכמה שכל כוחה במסירה, ממילא עיקרה בשלשלת. מי מסר למי? מתי נגלתה, ומתי נסתמה? ומדוע דווקא בדורות האחרונים נפתחו שעריה?

על שאלות אלה משיב באריכות ספר "עמק המלך", שנדפס באמשטרדם בשנת ה'ת"ח (1648). מחברו, רבי נפתלי הירץ בן רבי יעקב אלחנן בכרך מפרנקפורט דמיין, קיבץ בהקדמותיו את "סדר הקבלה איש מפי איש" מאדם הראשון ועד רבי שמעון בר יוחאי. את הסדר הזה העתיק מספר "ברית מנוחה". אחר כך הוסיף את קורות גניזת החכמה וגילוייה, עד האר"י הקדוש ותלמידו מהר"ח ויטאל. במאמר זה נלך בעקבות דבריו, דור אחר דור, ונשלים מן הזוהר, מחז"ל ומספרי המקובלים את מה שלא הביא. נרחיב גם על הדרכים והחכמים שבעל עמק המלך לא האריך בהם: חכמת הצירופים, רבי אברהם אבולעפיה, רבי יוסף ג'יקטיליה, הרמ"ק, האר"י, הרמח"ל והרש"ש.

פרק א: אדם הראשון וספר רזיאל

החוליה הראשונה בשלשלת היא אדם הראשון עצמו. כך כותב בעל עמק המלך (הקדמה, דף ה ע"ב):

"הראשון שמש בו אדם ימים רבים לדעת חכמה ושכל, ומסרו לשת, ושת עשה עליו ספרים לאין חקר לרוב חכמתו, וסידר כל סידורי המרכבה על תכונת השם הזה".

"השם" שהוא מדבר עליו הוא שם הוי"ה. לדבריו הוא "המעין שממנו שואבים עליונים ותחתונים, וממנו מתפשטים כל עומקי הקבלה", וכל חכמי הדורות "היו מוסרים אותו זה לזה, חדר בחדר, בסוד גדול ובכוונה שלימה, פה אל פה".

בהמשך דבריו הוא מוסיף שאדם הראשון נתחכם מספר רזיאל, "שנתן לו המלאך בציווי הקב"ה ששמע בכייתו". זה הספר ש"בכל מקום שמזכיר רשב"י ע"ה 'ספרא דאדם קדמאה' כוונתו על הספר הקדוש הזה". ואכן כך מפורש בזהר:

- "ספר ודאי נחית ליה לאדם הראשון, וביה הוה ידע חכמתא עלאה" (זהר ח"א לז ע"ב).
 - "נחית ליה קוב"ה ספרא על ידא דרזיאל מלאכא קדישא, ממנא על רזי עלאין" (זהר ח"א נה ע"ב).
- בעל עמק המלך מעיד שהספר "אינו בנמצא בשלימות אתנו, ועיקר חסר מן הספר". והטעם שנגנז: "כי יש בתוכו פעולות וסודות נוראות, מה שהיה ומה שיהיה עד סוף יומיא".

הערה: גם גדולי האחרונים העירו שספר רזיאל הנדפס בידינו אינו כולו מאדם הראשון, אלא נוספו בו ליקוטים מאוחרים. לכן ראוי לכנותו "הספר המיוחס לאדם הראשון".

פרק ב: מעשרה דורות מאדם ועד נח, עד שם ועבר

השלשלת שבעמק המלך אינה רק רשימת שמות. היא מלמדת שהמסירה לא הייתה אוטומטית: יש מי שקיבל ונתעלה, ויש מי שקיבל ונכשל. וזו לשונו:

"ושת מסרו לאנוש, ויצא מן הדרך והטעה את בני דורו, ומשם החלו אנשי דור המבול לצאת מן הדרך".

זהו מה שנאמר (בראשית ד, כו): "אֶז הוּחַל לְקָרָא בְּשֵׁם ה'". חז"ל דרשו "הוחל" מלשון חולין, שבדור אנוש התחילה עבודה זרה. מכאן לומד בעל עמק המלך יסוד גדול: הכוח שנמסר בחכמה הזאת כפול. בידי הראוי הוא בונה עולמות, ובידי מי שאינו ראוי הוא מחריב דורות.

על חנוך כותב המחבר שלא רצה למסור את הסוד למתושלח בנו, "מפני שהיה מתירא שיוציאו לכף חובה". ובכל זאת ממשיך: "חנוך מטטרון עשה ממנו ספרא דחנוך". הזוהר מעיד: "ספר הוה ליה לחנוך... ודא הוא רזא דחכמתא" (ח"א לז ע"ב). ועל נח אומר הזוהר שבתיבה עסק "בהווא ספרא דאדם, וספרא דחנוך" (ח"א נח ע"ב).

אחר כך השלשלת עוברת לשם בן נח, ובזה עמק המלך מאריך:

"ונח לשם בנו, ושם קבע עליו מדרשות, והוציא החכמה לאורה, והחזיר רבים לאמונה הטובה... ושם מסרו לעבר בנו, ועבר מסרו לאברהם".

זוהי "ישיבת שם ועבר" הידועה מדברי חז"ל. רש"י מפרש שיעקב "ישב אהלים" היינו "אהלו של שם ואהלו של עבר" (רש"י בראשית כה, כז), ובגמרא אמרו: "היה יעקב בבית עבר מוטמן ארבע עשרה שנה" (מגילה יז ע"א).

פרק ג: אברהם אבינו וספר יצירה

"ואברהם הוסיף בו חכמה ודעה, ומסרו לבנו ליצחק" (עמק המלך שם). לאברהם אבינו מיוחס ספר יצירה, ובעל עמק המלך מוסיף בו דבר נפלא:

"ואברהם אבינו ע"ה עשה ספר יצירה, שכחו פירושו, וחזר רבי עקיבא ע"ה ויסדו".

כלומר הספר נמסר, אבל מפתחו נשכח, עד שבא רבי עקיבא וחידש את יסודו. ובלשון הספר עצמו (ספר יצירה פ"ו מ"ד, בנוסח הנדפס): "וכיון שצפה אברהם אבינו ע"ה, והביט וראה וחקר והבין... נגלה עליו אדון הכל". גם הזוהר מזכיר "ספרא דיצירה דאברהם אבינו" (זוהר חדש, יתרו).

המחבר מזוהר שספר יצירה "הוא ספר חתום". מי שאינו יודע את פעולותיו לא יבין בו אלא את החיצוניות. ומוסיף: "ויצחק מסרו ליעקב, ויעקב מסרו לבניו, וללוי נתן העיקר". דבר זה מתאים לדברי הרמב"ם (הלכות עבודה זרה א, ג): "ויעקב אבינו למד בניו כלם, והבדיל לוי ומינהו ראש, והושיבו בישיבה". ועל כך אמרו חז"ל: "מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם" (יומא כח ע"ב).

פרק ד: משה רבינו, "חכמת קבלת משה"

"ולוי מסרו לעמרם, ועמרם מסרו למשה, ומשה עלה בו למעלה, שעלה לחכמה נפלאה מאוד" (עמק המלך שם).

בסיני נמסרה התורה כולה, בנגלה ובנסתר. הרמב"ן כתב בהקדמתו לתורה: "עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כלה שמותיו של הקב"ה". לכן מכנה בעל עמק המלך את החכמה הזאת בשם מיוחד: **"חכמת קבלת משה"** (הקדמה שנית, דף ט ע"ב). היא החכמה ש"משה קבל תורה מסיני" (אבות א, א), והיא הנשמה שבתוך גוף התורה.

בדבריו גם מובא שמשה רבינו "עשה ספר מעין חכמה, שהוא עמוק עמוק מי ימצאנו, חכה לכל הסודות של התורה שקבל מסיני". ועל ההבדל בינו לבין שאר הנביאים הוא כותב: "וכל הנביאים קבלו חלק מרזי התורה, אבל לא בשלימות, כי ניצוצם היה מאספקלריא שאינה מאירה".

פרק ה: מאהרן ועד שלמה המלך

מכאן ממשיכה השלשלת בדרך שאינה נזכרת בדרך כלל, וראוי לה עיון. בעל עמק המלך כותב (דף ה ע"ב):

"ומשה מסרו לאהרן, ואהרן מסרו לנדב ואביהוא בניו, והעמיקו לידע הדבר ונענשו כמו שמורה בתורה, ונשארה הקבלה ביד פנחס... ופנחס מסרו ליהושע, ואף על פי שיהושע למד ממשה, מפנחס לקח הסוד הזה".

נדב ואביהוא: לפי דבריו, חטאם לא היה בזה שלא ידעו. אדרבה, "העמיקו לידע", והעמקה בלי ההכנה הראויה היא עצמה הסכנה.

אחר כך השלשלת עוברת דרך תקופת השופטים: יהושע מסר לכלב, וכלב לעתניאל בן קנז, "והוא נתגבר בו מאוד". ממנו לאהוד, ומשם למכיר, לעלי ולשמואל. על שמואל נאמר: "ושמואל העמיק בו לדעת למעלה כמו משה מדה במדה, ולכן אמרו שקול שמואל כנגד משה ואהרן, שנאמר 'משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו' (תהלים צט, ו)". ומוסיף: "שמו" דייקא, שהוא פעולת השם הגדול.

משמואל לשאול, "ולא ידע לפעול בו ונענש". משאול לדוד, מדוד לכלאב בנו, ומכלאב לשלמה אחיו, "ובו נתחכם יותר מכל אשר היו לפניו, שנאמר 'ויחכם מכל האדם' (מלכים א ה, יא)". על שלמה כותב המחבר שבזמן בניין המקדש "היה פועל פעולות נוראות". ודוד המלך, לדבריו, ייסד את ספר התהלים לתיקון הקליפות.

לאחר שלמה מביא המחבר שתי מסורות:

1. **דרך המקדש:** שלמה מסר לבניהו, והסוד "נגנז בבית גנזיו בגנזי בית המקדש", עד שבאו מלכי יהודה החכמים והוציאוהו.

2. **דרך הנביאים:** "ויש אומרים ששלמה מסרו לעמוס, ועמוס לישעיהו, וישעיהו לצפניה, וצפניה לירמיהו, וירמיהו לברוך, וברוך לעזרא ובית דינו".

פרק ו: חורבן, כהנים ושמעון הצדיק

בעל עמק המלך מתאר את ירידת החכמה בימי הבית (דף ו ע"א):

"ואחר כך היתה הקבלה הולכת ומתמעטת חכמי דור ודור, כי אין מגלין אלא לצנועים. ועל פי הרוב הכהן הגדול וחביריו הכהנים והלויים היו בקיאים בשיעור קומה ותיקוניו".

לפי דבריו, סודות אלה עמדו ביסוד עבודת יום הכיפורים בקודש הקדשים. זה סוד מאמר חז"ל "ישמעאל בני, ברכני" (ברכות ז ע"א). ולכן ראיית יחזקאל במרכבה היא דווקא של "יחזקאל בן בוזי הכהן", וגם ירמיהו היה "מן הכהנים אשר בענתות".

"ובבית שני פסקה מהן הקבלה, רק שמעון הצדיק היה משיירי אנשי כנסת הגדולה, שתקנו התפילות על דרך הסוד... והוא מסרה אל תלמידי חכמים אשר היו מקבלים ממנו, כנזכר בפרקי אבות".

כאן מתחדש יסוד חשוב: מן הכהונה עברה החכמה אל החכמים. היא הלכה "מפה לאוזן השומע, אל יחידי סגולה שבכל דור ודור".

על אנשי כנסת הגדולה מביא המחבר עוד מסורת: עזרא ובית דינו מסרו לשמעיה ואבטליון, "ואלו היו בני בניו של סנחריב... וכשראו החכמים שהיו ראויים לשם הזה, מסרוהו להם". משמעיה ואבטליון להלל ושמאי, ומהם ליונתן בן עוזיאל ולרבן יוחנן בן זכאי.

פרק ז: התנאים ומעשה המרכבה

בתקופת התנאים נקבעו גם גבולות ההלכה ללימוד הסוד. במשנה נאמר: "ולא במעשה בראשית בשנים, ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו" (חגיגה יא ע"ב). ועוד: "אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים" (חגיגה יג ע"א).

על רבן יוחנן בן זכאי אמרו שלא הניח "דבר גדול ודבר קטן", ופירשו: "דבר גדול – מעשה מרכבה" (סוכה כח ע"א). ומסופר שרבי אלעזר בן ערך דרש לפניו במעשה מרכבה (חגיגה יד ע"ב).

בעל עמק המלך ממשיך: "ואלו מסרוהו לרבי אליעזר הגדול, ורבי אליעזר הגדול מסרו לרבי עקיבא, ורבי עקיבא לרבי יהודה הנשיא, עד שבא ליד רבי שמעון בר יוחאי". מספרי התנאים הוא מונה כמה ספרים:

- "פרקי היכלות" של רבי ישמעאל כהן גדול, "ואינו נמצא בשלימות בדורינו".
- "צוואת רבי אליעזר הגדול", "והוא גדול מאוד, וראיתי חלק גדול ממנו".
- "אותיות דרבי עקיבא", וכן ספר הבהיר המיוחס לרבי נחוניא בן הקנה.

ועל "פרקי היכלות" מביא המחבר עדות מן האר"י: "שבִּידוֹ לתקן הטעות של השמות, ולא רצה לתקנו, כדי שלא יהיו צופים במרכבה ויצאו מן הדרך חס ושלום, כמו שאירע לאלישע אחר". הכוונה למעשה "ארבעה נכנסו לפרדס" (חגיגה יד ע"ב), שרק רבי עקיבא מהם "נכנס בשלום ויצא בשלום".

פרק ה: רבי שמעון בר יוחאי וספר הזוהר

אחרי החורבן, כותב המחבר, "לא נמנע רוח אלהים חיים להיות מרחפת על הראויים אליו, כנראה בדורו של רשב"י ע"ה וחביריו". רשב"י ובנו ישבו במערה שנים עשרה שנה, ועוד שנים עשר חודש (שבת לג ע"ב). ושם, כמבואר בזוהר ובספרי המקובלים, נגלו לו רזי התורה, ואליהו הנביא היה מצוי אצלו ואצל חבריו.

ועוד כותב בעמק המלך: "ונתגלה אליו ניצוץ נשמתו, שהוא ניצוץ מרבינו משה עליו השלום". ובהקדמה הוא מאריך בראיות "שניצוץ רשב"י ע"ה היה ניצוץ משה רבינו ע"ה". לכן נעשה עמו גם חיבור "רעיא מהימנא", כלומר "הרועה הנאמן", והוא משה. חיבור זה נכתב אחרי עיקר ספר הזוהר, שהוא נקרא בפרשת פנחס "חיבורא קדמאה".

מי כתב את הזוהר? על כך מביא המחבר את מאמר הזוהר שרבי אבא הוא הכותב. והטעם שדווקא הוא נבחר: רשב"י הכיר בו שיודע "להסתיר החכמה הזאת בלשון מועט המחזיק את המרובה". ובהקדמה השלישית (דף י ע"א) כותב המחבר:

"כבר [צוה] הרשב"י ע"ה שספרו יהיה גנוז וחתום עד סוף יומי באבא בדרא בתראה, כדי שבזכותיה יגאלו ישראל. לכן צוה לר' אבא לכתבו, והניחו למשמרת לדור האחרון".

זהו שנאמר בתיקוני הזוהר (תיקון ו): "וכמה בני נשא לתתא יתפרנסון מהאי חבורא דילך, כד יתגלי לתתא בדרא בתראה בסוף יומיא, ובגיניה 'וקראתם דרור בארץ'".

"נסתמו מעיינות": עם פטירת רשב"י נסתמה החכמה. כך אומר הזוהר: "חכמתא אסתלקת מארעא". ובעל עמק המלך כותב (דף ו ע"ב): "וכיון שמתו הרשב"י והאר"י זלה"ה, נסתמו מעיינות מבועי ומקורי החכמה אשר היו נפתחים בחייהם". בזה הוא משווה את שני המאורות. ומהרח"ו כותב בהקדמתו לעץ חיים: "החכמה הזאת היתה נגלית באתגלייא עד פטירת הרשב"י ע"ה, ומאז ואילך נסתם חזון".

פרק ט: הגאונים, אבו אהרן וחסידיו אשכנז

על התקופה שאחרי רשב"י כותב בעל עמק המלך בקיצור רב: "ומימות רבי שמעון ע"ה עמד צפון וסתום, זולתי חכמים אחרים שהשיגו בו מעט כפי שכלם, כגון הגאונים ז"ל, שהעמיקו לדעת בסודות הקב"ה כפי חכמת הזמן וכפי חכמת הדור". מהרח"ו מתאר את ספרי הגאונים באותה רוח: דבריהם "בתכלית ההעלם".

בתקופה הזאת עברה חכמת הסוד מבבל אל אירופה. במגילת אחימעץ מסופר על "רבי אהרן איש בגדאד", שבא לאיטליה ופעל שם נפלאות. לפי המסורת שבידי חסידי אשכנז, ממנו עברו "סודות התפילה" אל משפחת קלונימוס. מהרש"ל כותב בתשובותיו (סי' כט) על ראש המשפחה: "ורבינו משה הזקן הביאו המלך קרלא עמו ממדינת לוקא". ועוד כתב שם שר' משה הזקן "הוא אשר יסד את 'אימת נוראותיך'". משם נמשכה השלשלת במגנצא ובשפירא, עד רבי שמואל החסיד ובנו רבי יהודה החסיד. מהרש"ל מעיד שהיו בידיהם "סודות קדושות כתובות בקונטריסים".

דרכם של חסידי אשכנז הייתה בעיקר בסוד המספר והאותיות: מניין התיבות שבתפילה, הגימטריאות והשמות. דוגמה לכך בספר חסידים: "ומבראשית עד יום אחד נ"ב תיבות, כנגד נ"ב שבועות". לכן הזהירו מאוד את הסופרים והחזנים שלא להוסיף ושלא לגרוע אף תיבה אחת. תלמידו של רבי יהודה החסיד, רבי אלעזר מגרמייזא בעל "הרוקח", כתב פירוש לספר יצירה ולסודות התפילה. בעל עמק המלך מונה את שניהם בין מקורותיו: "לקטתי שושנים משושני הרב רבי יודא חסיד, ומספרי תלמידו הרוקח".

פרק י: פרובנס וגירונה, "מפי מקבל חכם לאוזן מקבל מבין"

בדור שאחרי חסידי אשכנז נגלתה חכמת הקבלה בדרום צרפת, בפרובנס. רבי מנחם רקנאטי כותב (פירוש על התורה, פרשת נשא) שאליו הנביא "נגלה לרבי דוד אב בית דין ולמד לו חכמת הקבלה, ומסרה לבנו הראב"ד, וגם לו נגלה". הראב"ד "מסרה לבנו ר' יצחק סגי נהור, שלא ראה מעולם, וגם לו נגלה". ומשם עברה לשני תלמידיו, "ר' עזרא שפירש שיר השירים" ור' עזריאל, "ואחריהן נמשכה להרמב"ן ז"ל". את השלשלת הזאת מביאים גם רבי מאיר אבן גבאי בספרו "עבודת הקודש" ומהרח"ו בהקדמתו.

הראב"ד, רבי אברהם בן דוד מפושקירא, היה מגדולי הפוסקים. עליו ידוע שכתב בהשגותיו על הרמב"ם (הלכות לולב ח, ה): **"כבר הופיע רוח הקודש בבית מדרשנו מכמה שנים, והעלינו שהוא פסול"**. כלומר גם בפסק הלכה הוא ראה מקום להשגה שמעל לשכל.

בגירונה שבקטלוניה לימדו רבי עזרא ורבי עזריאל, ומהם יצאה החכמה אל הרמב"ן (ד'תתקנ"ד-ה'ל', 1194-1270). הרמב"ן שילב בפירושו לתורה רמזים שהוא מכנה "על דרך האמת". למשל על הפסוק "והיתה עמו" (דברים יז, יט) כתב: "ועל דרך האמת, והיתה עמו התורה עצמה". ובהקדמתו לתורה הציב גבול ברור:

"ואני הנני מביא בברית נאמנה, והיא הנותנת עצה הוגנת לכל מסתכל בספר הזה, לבל יסבר סברה ואל יחשב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה".

שכן הדברים הללו "לא יושגו ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה, זולתי מפי מקבל חכם לאוזן מקבל מבין, והסברא בהן אולת". לכן אמר מהרח"ו על הרמב"ן שהוא "אחרון המקובלים האמיתיים": אחריו כבר לא הייתה המסורה בידי בעליה באותה שלימות.

דורו של הרמב"ן המשיך בתלמידיו. רבינו בחיי בן אשר מסרגוסה (נפטר בערך 1340) מנה בהקדמת פירושו לתורה ארבע דרכים: פשט, מדרש, שכל, והרביעית "הוא דרך ה', הדרך ישכון אור... הוא הרב הגדול הרמב"ן, הוא הורה לנו את הדרך". תלמידו של הרמב"ן, רבי יצחק דמן עכו, חיבר את "מאירת עינים", פירוש לסודות הרמב"ן. ובחוג תלמידי הרשב"א נכתב ספר "מערכת האלהות", שהוא ניסיון ראשון לסדר את כל יסודות החכמה.

פרק יא: חכמת הצירופים, "צרפן ושקלן והמירן"

לצד חכמת הספירות עברה בשלשלת עוד דרך אחת, עתיקה ממנה: **חכמת הצירופים**, חכמת האותיות והשמות הקדושים. לפי בעל עמק המלך, השלשלת כולה נמסרה מלכתחילה סביב "השם המפורש", ש"ממנו מתפשטים כל עומקי הקבלה".

ספר יצירה. יסוד החכמה הזאת הוא ספר יצירה, ובו נאמר: "עשרים ושתיים אותיות, חקקן חצבן שקלן והמירן צרפן, וצר בהם נפש כל היצור" (פרק ב משנה ב, בנוסח הנדפס). האותיות "קבועות בגלגל ברל"א שערים". פירוש הדבר: כל אחת מכ"ב האותיות מצטרפת עם כל אחת מחברותיה, ויוצאים 231 צירופים. ובלשון הספר: "אל"ף עם כולם וכולם עם אל"ף, בי"ת עם כולם וכולם עם בי"ת... נמצא כל היצור וכל הדבור יוצא בשם אחד". הספר גם מלמד את חשבון הצירופים: "שתי אבנים בונות שני בתים, שלש בונות ששה בתים... חמש בונות מאה ועשרים בתים" (פ"ד מי"ב).

בחז"ל. אמרו חז"ל: "יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ" (ברכות נה ע"א). ובגמרא (סנהדרין סה ע"ב) מסופר ש"רבא ברא גברא", ושרב חנינא ורב אושעיא "הוו יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה, ומיברי להו עיגלא תילתא". אבל הגמרא גם קובעת גבולות למסירת השמות (קידושין עא ע"א):

- **שם בן ארבע אותיות:** "חכמים מוסרין אותו לתלמידיהן פעם אחת בשבוע".
- **שם בן שתיים עשרה אותיות:** בתחילה מסרוהו לכל אדם, ו"משרבו הפריצים" מסרוהו רק "לצנועים שבכהונה".
- **שם בן ארבעים ושתיים אותיות:** "אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו, ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס...".
- **שם בן שבעים ושתיים:** מקורו בשלושת הפסוקים "ויסע... ויבא... ויט" (שמות יד, יט-כא). רש"י בסוכה (מה ע"א) מבאר ש"שלושת בני שבעים ושתיים אותיות", ומפרט את דרך הצירוף: "אות ראשונה של פסוק ראשון, ואחרונה של אמצעי, וראשונה של אחרון".

הרמב"ן. הרמב"ן, בהקדמתו לתורה, העמיד את העיקרון שממנו צומחת כל חכמת הצירוף: "עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כלה שמותיו של הקב"ה". הוא מוסיף שהתורה הייתה כתובה "רצופה בלי הפסק תבות", כך שאפשר לקרוא אותה "על דרך השמות". למשה רבינו "נתנה על דרך קריאת המצוות, ונמסר לו על פה קריאתה בשמות".

הגבולות. לצד כל זה באו אזהרות חמורות. המשנה אומרת (סנהדרין י, א): "אבא שאול אומר, אף ההוגה את השם באותיותיו" אין לו חלק לעולם הבא. והרמב"ם כתב (מורה נבוכים א, סא, בתרגום אבן תיבון): "ולא יעלה במחשבתך שגעון כותבי הקמיעות... משמות חברים". בעל עמק המלך כותב ש"דרך הצירופים נעלם מאוד, ולא מסרו אותם התנאים לתלמידיהם, כי יראו חס ושלום פן יצאו חוץ מן הדרך הישר, כמו דור אנוש ודור הפלגה".

וההכרעה לדורותינו נקבעה מפי האר"י עצמו. מהרח"ו שאל אותו על ה"קבלה המעשית", השימוש בשמות לפעולות, והאר"י השיב (שער רוח הקודש): "בזמננו היה אפר פרה מצוי... אבל אנחנו כולנו טמאי מת ואין לנו אפר פרה, ולכן אין לנו רשות בזמנים אלו להשתמש בשמות הקדש". וכך כתב מהרח"ו בשערי קדושה (ח"ג שער ו): "ולכן אסור להשתמש בה... ובפרט כי אין אפר פרה מצויה". **חכמת הצירוף נשארה חכמה של עיון וכוונה, לא של מעשה.**

פרק יב: רבי אברהם אבולעפיה והקבלה הנבואית

מי שהעמיד את חכמת הצירוף במרכז דרכו הוא רבי אברהם אבולעפיה. הוא מתאר את תולדותיו בלשונו בספרו "אוצר עדן הגנוז":

- **לידתו ונעוריו:** נולד בסרגוסה שבממלכת ארגון, בסביבות שנת ה'ר' (1240). את המקרא, הדקדוק ומעט משנה ותלמוד למד מאביו.
- **מסעו לארץ ישראל:** אחרי פטירת אביו יצא לארץ ישראל, "ודעתי היה ללכת לנהר הסמבטיון, ולא יכולתי לעבור מעכו ואילך". הוא חזר דרך יוון, ובאיטליה למד את מורה הנבוכים לרמב"ם "פעמים רבות".
- **התעוררותו:** "ואני בזמן היותי בן א"ל שנה, במדינת ברצלונה, העירני ה' משנתי, ואלמוד ספר יצירה עם פירושו, ותהי עלי יד ה'". הוא מונה שנים עשר פירושים על ספר יצירה שקיבל, ובהם פירושי רס"ג, הראב"ע, הרמב"ן והרוקח.

שיטתו: שני חלקים בקבלה. באגרתו "וזאת ליהודה" הוא מחלק את החכמה לשני חלקים:

"נחלקת תחלה לשני חלקים בכלל, והם חלקי דעות השם על דרך עשר ספירות... וחלק ידיעות השם על דרך כ"ב אותיות, אשר מהם ומנקודותיהם ומטעמיהם הורכבו השמות".

ועל היחס ביניהם כתב: "ואין ספק כי החלק הראשון קודם במציאת זמן הלימוד... והשני קודם במעלה". חשוב להדגיש שהוא לא דחה את קבלת הספירות. הוא מעיד על עצמו: "אני כבר קבלתי חלק הידיעה הראשונה, הספירות הנזכרות, לפני קבל החלק השני". את דרכו הוא מכנה "קבלה נבואית", ובלשונו בספר "חיי העולם הבא": "שבעת שהחכם המשכיל מצרפם, תשפע עליו רוח הקודש". ובאותה אגרת הוא מדייק: "זוה הדרך אינה נבואה, אבל היא מביאה אליה".

דרך העבודה. ספריו מתארים הכנה מדוקדקת: מקום מיוחד, טלית ותפילין, בגדים לבנים, ועדיף בלילה. אחר כך צירוף אותיות השם עם הנקודות, בתיאום עם הנשימה ועם תנועות הראש. לכל נקודה כיוון משלה: החולם למעלה, החירק למטה. על החוויה עצמה כתב: "תתחדש עליו פחד ורעדה, ויעמדו שערות ראשו... תעבור עליו רוח אלהים חיים".

ועם כל זה הוא מזהיר בחומרה מפני השימוש לצרכי העולם הזה: "אם הוא מבקש חכמת השם לעשות בו עניינים גופניים שמועילין לעושר... הרי האיש הזה פושע רשע" (סוף ספר חיי העולם הבא).

המחלוקת. דרכו עוררה התנגדות חריפה, ובראשה עמד הרשב"א, גדול דורו. בסדר הדורות מובא: "והרשב"א בתשובתו מכנה אותו... שם עצמו נביא ומשיח בצילציה", כלומר בסיציליה. אבולעפיה השיב באגרתו שדעת הרשב"א עליו "היה הכל הבל ורעות רוח". הוא פירט שם את לימודיו בתלמוד ובפסק "משני מורים", וביקש שלא ידונו אותו "בתחלת מחשבה, לא לזכות ולא לחובה". ובספרו "גן נעול" כתב: "כבר קמו עלי אנשים רבים שהם חכמים גדולים מחכמי ישראל... ואני איני מגנה אחד מאלו כולם".

הדורות אחריו. יחס הדורות אליו היה מורכב. החיד"א כותב (שם הגדולים, מערכת ספרים ח, עו) שראה את ספרו "חיי העולם הבא" בכתב יד על קלף. והוסיף: "ודע שהרשב"א בתשובותיו סי' תקמ"ח והרב יש"ר בספר מצרף לחכמה זלזלו בו". ובכל זאת: "ברם קושטא קאמינא, חזיתיה לרב גדול ממארי רזין ובישראל גדול שמו... שהוא מקרב לספר הנזכר". כלומר החיד"א מעיד שראה גדול ממקובלי דורו שקירב את הספר. גם הרמ"ק מעתיק בפרדס רמונים (שער כא, פרק א) באריכות את דרך הנקודות ותנועות הראש מתוך ספרו "אור השכל".

הוא מביא אותו בכינוי "מחבר ספר הניקוד", בלי להזכיר את שמו, וכותב עליו: "ודבריו דברי קבלה מפה אל פה, או דברי מגיד".

פרק יג: רבי יוסף ג'יקטיליה, מגנת אגוז לשערי אורה

בין תלמידיו מנה אבולעפיה עצמו את רבי יוסף ג'יקטיליה, וכתב עליו: "והוא בלא ספק הצליח הצלחה מופלאה במה שלמד לפני". רבי יוסף ג'יקטיליה (בערך ה'ח'–ה'פ"ה, 1248–1325) ישב בקסטיליה, ובחיוו אפשר לראות את שתי הדרכים בקבלה.

גנת אגוז, חכמת הצירוף. ספרו הראשון, "גנת אגוז", נקרא על שם הפסוק "אל גנת אגוז ירדתי" (שיר השירים ו, יא). הוא עצמו מפרש את השם בסוף ההקדמה: "בסוד שלשה דרכי התורה: גמטריא, נוטריקון, תמורה. האות הראשון גמטריא, נוטריקון השנייה, תמורה שלישיה". כלומר גימטריא, נוטריקון, תמורה. הספר עוסק בשמות, באותיות ובנקודות, והחיד"א מתאר אותו: "צרופים וגימטריאות בחכמת הקבלה".

שערי אורה, סוד השמות והספירות. בשנותיו המאוחרות חיבר את ספרו המפורסם "שערי אורה", והוא פותח: "שאלת ממני אחי ידיד נפשי להאיר לפניך נתיב בענין שמותיו של הקב"ה". בספר עשרה שערים, והם הולכים מן המלכות כלפי מעלה. כל שער הוא שם מן השמות שבתורה, והוא פותח לספירה אחת:

שער	השם	הספירה
א	אדני	מלכות
ב	אל חי	יסוד
ג-ד	אלהים צבאות, ה' צבאות	הוד ונצח
ה	יהו"ה	תפארת
ו	אלהים	גבורה
ז	אל	חסד

ח	יהו"ה בניקוד אלהים	בינה
ט	י"ה	חכמה
י	אהי"ה	כתר

ובהקדמה הוא מלמד יסוד גדול: "כל שם ושם מאלו השמות כולם הם כדמיון מפתחות". ועוד: "נמצאת כל התורה כולה נארגת על שם יהו"ה". גם הוא מזהיר מפני השימוש בשמות: "לא יעלה ביד המזכירו רק איבוד עולמו".

התקבלות הספר. הספר נדפס במנטובה בשנת שכ"א (1561), ונעשה לאחד מספרי היסוד של החכמה. הרמ"ק מביא ממנו בפרדס רמונים ודן בדבריו. מרן הבית יוסף מביא את תשובתו (או"ח תכו): "והר"י גיקטיליא בעל שערי אורה כתב בתשובה, שעל פי הקבלה אין לברך על חידוש הלבנה עד שיעברו עליה ז' ימים". והחתם סופר ציווה את בנו שאם ירצה ללמוד קבלה "יבחר רק בספר שערי אורה".

הערה: מפורסם בשם האר"י שאמר ש"שערי אורה הוא המפתח לחכמת הקבלה". לא מצאנו לכך מקור מפורש. בהסכמה אחת נכתב שהאר"י "צוה על לימוד" הספר, ובסדר הדורות הוא מתואר כ"מפתח לחכמת הקבלה".

פרק יד: התגלות הזוהר ומקובלי ספרד

בדורו של ג'יקטיליה, בסביבות שנת ה'נ' (1290), נגלה ספר הזוהר בקסטיליה, על ידי רבי משה די ליאון. בעל ספר יוחסין, רבי אברהם זכות, כותב (מאמר ראשון, ערך רשב"י) על "ספר הזוהר המאיר לכל העולם". לדבריו, "תלמידיו ובנו ותלמידי תלמידיו עשוהו על מה שקבלו ממנו", וזה הספר ש"נתגלה אחר הרמב"ן והרא"ש, שלא ראוהו". זו דעת המסורת, וכך נתקבל הזוהר בכל ישראל, עד שפוסקים הלכה על פיו. בדורות האחרונים עסקו חוקרים בשאלת עריכתו, אבל כלל ישראל קיבל אותו כספר קודש מקובל מרשב"י.

מספרד ומאיטליה יצאו חיבורים רבים. רבי מנחם רקנאטי (בערך 1250–1310) חיבר פירוש על התורה על דרך הקבלה, ורבינו בחיי פירש "על דרך הקבלה" ביד רחבה. לאחר מכן נכתבו ספר התמונה, בתורת השמיטות, וספר הקנה וספר הפליאה, שמבארים את המצוות ואת השמות.

אחרי הגירוש כתב רבי מאיר אבן גבאי את "עבודת הקודש", ובו סיכם את עיקרי החכמה עד דורו. בהקדמה הוא כותב: "עמדתי על זה והתבוננתי בו, ונתאמת אצלי אמת שאין אחריו שום ספק". ורבי יהודה חייט, ממגורשי ספרד, כתב את "מנחת יהודה", פירוש על ספר מערכת האלהות.

פרק טו: עת לגלות, השנים ה'ר"ן וה'ש'

הזוהר עצמו קבע זמן לפתיחת שערי החכמה:

"ובשית מאה שנין לשתיא תפתחון תרעי דחכמתא לעילא, ומבועי דחכמתא לתתא" (זוהר ח"א קיז ע"א, פרשת וירא).

פירוש: במאה השש של האלף השישי ייפתחו שערי החכמה למעלה ומעיינות החכמה למטה. ובהמשך שם: "וכד יהא קריב ליומי משיחא, אפילו רביי דעלמא זמינין לאשכחא רזין טמירין דחכמתא".
על כך כתב רבי אברהם אזולאי, בעל "חסד לאברהם", בהקדמת ספרו "אור החמה" על הזוהר:

"מה שנגזר למעלה שלא יתעסקו בחכמת האמת בגלוי, היה לזמן קצוב עד תשלום שנת ה'ר"ן... ומשנת ה'ש' ליצירה מצוה מן המובחר שיתעסקו ברבים, גדולים וקטנים".

שנת ה'ר"ן היא 1490, שתי שנים לפני גירוש ספרד. שנת ה'ש' היא 1540, ובימים ההם בדיוק פרחת צפת. בגירוש, הצרה הגדולה, הייתה טמונה ישועה גדולה: מגורשי ספרד ובניהם הם שהקימו את מרכז הקבלה בצפת.

פרק טז: צפת, רבי שלמה אלקבץ ומרן רבי יוסף קארו

בצפת פעלו בדור אחד גדולי עולם. רבי שלמה הלוי אלקבץ חתם את שמו בראשי הבתים של "לכה דודי":
"שלמה הלוי". הוא גם כתב מכתב מפורסם, שהשל"ה מביא (מסכת שבועות), על ליל שבועות שבו שמעו

החברים "את קול המדבר בפי החסיד", כלומר מרן רבי יוסף קארו. דברי המגיד פתחו: "שמעו ידידי המהדרים מן המהדרים".

מרן רבי יוסף קארו, בעל "בית יוסף" ו"שולחן ערוך", זכה ל"מגיד", מלאך שלימדו סודות תורה, ודבריו נאספו בספר "מגיד מישרים". בעל עמק המלך כותב עליו: "שנתגלה אליו המגיד לעתים ידועים, וגילה לו איזה טעמי תורה, ואעפ"י כן כלא נחשבו דמי לפני רזי האר"י זלה"ה". ומסביר: "ואין מדריגת המגיד כמדריגת אליהו ז"ל אפילו כשיעור חלק א' מן אלף חלקים".

ובהקדמה (דף ו ע"ב) הוא מביא מעשה מפתיע. רבי יוסף קארו רצה ללמוד מפי האר"י, "ותכף שהתחיל ללמוד מיד היה אונסו השינה, ולא היה יכול להתאפק". האר"י הסביר לו שנשמתו אינה מסוגלת לקבל את הסודות האלה. ומכאן לומד המחבר יסוד: לכל נשמה שורש ודרך משלה, ולא כל גדול בתורה מסוגל לכל חלקי החכמה.

פרק יז: הרמ"ק, רבי משה קורדובירו

חייו ורבותיו. רבי משה בן יעקב קורדובירו נולד בסביבות שנת ה'רפ"ב (1522). הוא מתאר בהקדמת "פרדס רמונים" את התעוררותו: "ויהי בהגיעני קוני אל שנת העשרים... ויעירני קוני". רבו בחכמה הזאת היה גיסו, "מורי ורבי המקובל האלהי החכם ה"ר שלמה אלקבץ הלוי", והוא העירו "ללמוד דרכי הזוהר ומפתחות לפתוח שערי". בנגלה היה תלמידו של מרן הבית יוסף, ובפרדס (שער ה, פרק ג) הוא מביא גם מפיו "קבלת מורי ורבי החסיד כמהר"ר יוסף קארו".

הגירושין. הרמ"ק מתאר את דרכם המיוחדת בספרו "אור נערב" (חלק ה, פרק ב): "שהיינו מתגרשים השדה עם האלהי כמהר"ר שלמה בן אלקבץ, לעסוק בפסוקי התורה פתאום בלי עיון, והיו הדברים מתחדשים". את החידושים האלה אסף בספר "גירושין". וכך המליץ גם לאחרים בתומר דבורה: "ויתגרש מבית מנוחתו תמיד, כדרך שהיו מתגרשים רבי שמעון וחבריו".

ספריו.

- **פרדס רמונים:** סידור שיטתי של כל חכמת הזוהר בשלושים ושניים שערים. בהקדמה הוא כותב: "וראינו לחלק המגלה לשלשים ושתיים חלקים, ויחסנום בשם שערים". הספר דן בשאלות היסוד, כמו השאלה אם הספירות "הם עצמות המאציל או הם כליו" (שער ד), ומכריע ש"הם עצמות וכלים", כנשמה המתפשטת

בגוף. שער ל, "שער הצירוף", פותח: "ידיעת סודות תורתנו הקדושה הוא על ידי הצרופים והגימטריאות והתמורות".

- **אור יקר:** פירוש על כל הזוהר והתיקונים. החיד"א מתאר אותו כ"באור ארוך... כמו שנים עשר קובצים".

- **אלימה רבתי.**

- **אור נערב:** להצדקת לימוד החכמה ולתנאיו. בו כתב: "אין ראוי לאדם ליכנס בחכמה זו אם לא נשא אשה ויטהר מחשבתו", ועוד שצריך "למלא כריסו בדיני הגמרא".

- **תומר דבורה:** ספר מוסר קצר, שפותח: "האדם ראוי שיתדמה לקונו, ואז יהיה בסוד הצורה העליונה, צלם ודמות".

תלמידיו. החיד"א מונה בין "גדולי תלמידיו" את בעל "ראשית חכמה", רבי אליהו די וידאש, ואת בעל "קול בוכים", רבי אברהם גלאנטי. והוא כותב שצפת "בנוי על ד' יסודות חזקים: רבינו הרמ"ק, רבינו האר"י, רבינו מהרח"ו, רבינו מהר"א גאלאנטי".

פטירתו. החיד"א כותב (שם הגדולים, מערכת גדולים מ, קפ): "ונתבקש בישיבה של מעלה שנת הש"ל, ועמודא דנורא אזלא קמיה, והכיר בו רבינו האר"י ז"ל". הוא נפטר "בן מ"ח שנה". האר"י הספיד אותו על הפסוק "וכי יהיה באיש חטא משפט מות" (דברים כא, כב), ופירש: "שהוא צדיק גמור ולא נמצא שום חסרון", ולא מת אלא "בעטיו של נחש" (נחל קדומים לחיד"א שם). ובעל עמק המלך כתב על אותה הלוויה: "והעיד עליו שראה שהיו מלווהו תרי עמודי דנורא".

הרמ"ק והאר"י. בעל עמק המלך מבחין בין שתי השיטות. לדעתו הרמ"ק גילה את החכמה כפי שהיא ב"עולם התוהו", כלומר עשר הספירות כפשוטן. האר"י הוא שגילה ראשון את "עולם התיקון", תורת הפרצופים. וכך הוא מסכם: "יתרון הסודות של האר"י ז"ל כיתרון אור השמש על אור הלבנה... שעדיין לא היתה מתגלה העת רצון מלמעלה בזמן מהרמ"ק ז"ל".

אבל הרמח"ל יישב את הדברים בדרך אחרת (קל"ח פתחי חכמה, פתח יז). לדבריו, ההנהגה העליונה "יכולה להיבחן בספירות וגם בפרצופים, והוא ענין ב' הדרכים של הרמ"ק זללה"ה והרב הקדוש זללה"ה". ועוד כתב: "לא יקשה עליך איך פירש הרמ"ק זללה"ה כל הזוהר רק על הספירות, כי אמת הוא ודאי". כלומר אין כאן מחלוקת בין אמת לטעות, אלא שתי בחינות של אותה אמת.

פרק יח: האר"י הקדוש

בהקדמה השלישית, הנקראת "שער מעשה ניסים", מאריך בעל עמק המלך בתולדות האר"י.

לידתו: האר"י נולד בירושלים בשנת ה'רצ"ד (1534) לאביו רבי שלמה לוריא. לפני לידתו נגלה אליהו הנביא לאביו וציווה: "הזהר ביום מילתו של בנך... שלא תמול אותו עד שתראיני עומד אצלך". ביום הברית ישב אליהו כסנדק. אביו נפטר כשהיה האר"י נער קטן, ומתוך עוני ירד עם אמו למצרים, לבית דודו.

התבודדותו במצרים: שם למד שבע שנים עם רבו רבי בצלאל אשכנזי, בעל "שיטה מקובצת", "ולא היה עסקו אלא בתלמוד בלבד וכפשטי התורה". אחר כך התבודד בבית על שפת הנילוס, "ושם זכה לרוח הקודש, ולאלוהו ז"ל שנתגלה אליו בכל זמן ועת וגילה לו רזי התורה". מכאן לימוד חשוב: האר"י הגיע לסוד רק אחרי שנים של בקיאות בנגלה. וגם בצפת היה מקשה בהלכה עד שהזיע, ואמר ש"עסק ההלכה הוא לשבר את הקליפה, שהוא סוד קושיות" (פרי עץ חיים, שער הנהגת הלימוד).

עלייתו לצפת: כך כותב המחבר: "נתגלה אליו אליהו הנביא ז"ל בציווי הקב"ה ואמר לו: כבר הגיע העת סמוך לפטירתך... עלה לא"י לצפת, ושם תמצא חכם אחד ששמו מהר"ר חיים קלבריזי [ויטאל], אותו תמשך תחתך, סמוך ידך עליו, ומסור לו כל חכמתך, כי הוא ימלא מקומך. וכל עצמותיך לא באת בעוה"ז אלא לתקן נשמתו של ר' חיים".

"אם תעירו ואם תעוררו": כשבא האר"י לצפת לא הלך אל רבי חיים, והמתין שישה חודשים שיבוא אליו מעצמו. כך קיים את הפסוק "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שיר השירים ב, ז). מהרח"ו, שכבר חיבר פירוש על הזוהר לפי דרך הרמ"ק, בא לבסוף "לתהות על קנקנו". האר"י פירש לו מאמר אחד ועוד מאמר, ובשלישי אמר: "עד כאן תחום שבת, ותו לא, אינך ראוי לגלות לך יותר מזה". רבי חיים לבש שק ואפר ובכה כל הלילה, ולמחרת אמר לו האר"י שבמתיבתא דרקייעא ציוו עליו שלא ימנע ממנו דבר.

יסודות תורתו. מה שלימד האר"י בשנים המעטות בצפת, כפי שכתב מהרח"ו בספר "עץ חיים":

- הצמצום:** "דע כי טרם שנאצלו הנאצלים ונבראו הנבראים, היה אור עליון פשוט ממלא כל המציאות... והנה אז צמצם את עצמו א"ס בנקודה האמצעית" (עץ חיים שער א, ענף ב). ולמה ברא? "ליקרא רחום וחנון... ואם אין בעולם מי שיקבל רחמיו ממנו, איך יקרא רחום".

- **הקו:** אל תוך החלל הזה "המשיך מן אור א"ס קו א' ישר... מלמעלה למטה", וממנו נאצלו כל העולמות.
 - **שבירת הכלים:** בעולם הנקודים נשברו הכלים, ואלה הם "מלכין קדמאין" שכתוב עליהם "ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום... וימת" (בראשית לו, לא). לפי האר"י, הם מתו "יען שנשברו".
 - **התיקון והפרצופים:** המלך השמיני, "הדר", הוא "מתקן ומקיים הז' מלכין קדמאין שמתו" (עץ חיים שער י). מכאן עולם התיקון, ובו חמשה פרצופים בכל עולם: "א"א, ואו"א, וזו"ן" (שער הגלגולים, הקדמה א).
 - **בירור הניצוצות:** עבודת האדם בתפילה ובמצוות היא להעלות את "הניצוצות שנפלו... בזמן שבירת הכלים, בסוד רפ"ח ניצוצין" (פרי עץ חיים, שער העמידה).
 - **הגלגולים ותיקון הנפש:** "כל אדם יכול להיות כמרע"ה, אם ירצה לזכך מעשיו" (שער הגלגולים, הקדמה א). ולמהר"ו אמר: "דע, כי העולם כולו תלוי בתיקון עצמך תחילה" (שם, הקדמה לח).
 - **אהבת ישראל:** האר"י הנהיג "שקודם תפלת שחרית נקבל עלינו מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך" (שם).
- זמירות השבת.** גם בידינו מן האר"י עצמו. מהר"ו מעיד שתיקן "ג' פזמונים, פזמון אחד לסעודת הלילה, ופזמון אחד לסעודת שחרית, ופזמון אחד לסעודת מנחה". בראשי החרוזים של "אזמר בשבחין" חתום "אני יצחק לוריא בן שלמה", וב"אסדר לסעודתא" ו"בני היכלא" חתום שמו.
- החבורה במירון:** לפי עמק המלך, האר"י היה מושיב את תלמידיו במירון על מקומות חברי האדרא רבא. הוא עצמו ישב במקום רבי שמעון, ורבי חיים במקום רבי אלעזר. כך חזרה חבורת רשב"י לחיות בגלגול חדש.
- פטירתו:** בעל עמק המלך כותב שהאר"י לימד רק כשנתיים, "ואלו היה בנו זכות שהיה מאריך ה' שנים בלבד בא"י, היה מבאר לנו כל התורה כולה על פי הזוהר... והיה מחזיר את כל העולם כולו בתשובה והיה מביא הגאולה בימיו". והוא מספר שעל כל סוד שגילה האר"י נגזר עליו עונש. תחילה נפטר בנו משה, ובסוף האר"י עצמו. בשער הגלגולים מסופר שחלה במגפה בראש חודש אב, ונפטר ביום שלישי, ה' באב ה'של"ב (1572), "בן ל"ח שנה". ועל כך כתב בעל עמק המלך: "נתגלה בימיהם אור של שבעת הימים, וכפתע פתאום נגנז מהם, ונשארנו כיתומים בלי אב".

פרק יט: אחרי האר"י, "עץ חיים" ודרכי הכתבים

"ט"ו שנים בחושך": לפי עמק המלך, אחרי פטירת האר"י אסף מהרח"ו את כל הקונטרסים מן החברים, "באומרו שלא נתן רשות לגלות עוד בעולם הזה האור הגדול... וכך נשאר העולם ט"ו שנים בחושך". בזמן הזה סידר את הדברים "כל דבר ודבר על מקומו הראוי לו... וחלק אותם לחלקים, והחלקים לשערים, והשערים לפרקים, וקרא אותם עץ חיים". מהרח"ו עצמו כתב בהקדמתו על קשריו לרבו: "מן היום אשר מורי זלה"ה החל לגלות זאת החכמה, לא זזה ידי מתוך ידו אפילו רגע אחד". ובהמשך הזהיר: "ואל תסתכל בשום קונטרסים הנכתבים בשם מורי זלה"ה, זולתי במה שכתבנו לך".

מאה הסופרים: עמק המלך מביא את המעשה הידוע. רבי יהושע בן נון, אב"ד צפת, השתדל להשיג את הכתבים ולא עלה בידו. כשחלה מהרח"ו, נתן זהובים לאחיו רבי משה ויטאל, והוציא את הכתבים מן הארגז. מיד "שכר מאה סופרים, ונתן לכל אחד ששה ניירות", והם העתיקו אותם. אבל לא הכול יצא: "ואפשר שכן היה גזור למעלה שלא יתגלה כולו, כי אם אותו החלק לבד". לימים סידר בנו, רבי שמואל ויטאל, את כתבי אביו ב"שמונה שערים", "כרצון אבא מארי ז"ל". ובזה נקבע הנוסח שעליו סמכו מקובלי הדורות הבאים.

רבי ישראל סרוג: מתלמידי תורת האר"י שהביאו אותה לאיטליה. מביא עמק המלך את דברי הרמ"ע מפאנו בהקדמת ספרו "פלח הרמון": "אלו לא זכינו שבא אלינו מורי כמהר"ר ישראל סרוק ז"ל בארצינו, וגילה לנו קצת מאותם הסודות הנעלמים שגלה האר"י ז"ל, לא זכינו לאור התורה מעולם". בזכותו הגיעה תורת האר"י לאיטליה ומשם לאשכנז.

עמק המלך עצמו: המחבר מעיד על עצמו שהביא קונטרסים מארץ ישראל, ושספרי מהרח"ו "לא נתפשטו בארץ הזאת". לכן כתב את ספרו כדי "שלא יהיה הדור יתום מאלו הסודות". הספר נדפס באמשטרדם בשנת ה'ת"ח (1648). יש לו מעמד מיוחד: הוא מן הספרים הראשונים שהביאו את קבלת האר"י לדפוס, שנים רבות לפני שנדפס "עץ חיים" עצמו.

דרכו של הספר קרובה לשיטת רבי ישראל סרוג, ויש מגדולי הדורות שהסתייגו מחלקים ממנו. כך כתב החיד"א: "שמעתי שלא באו לידי כתבים אמיתיים". ובכל זאת ספרי מקובלים רבים מצטטים אותו. מקום ההסתייגות הוא בפרטי השיטה. תיאור השלשלת וקורות הגניזה והגילוי שהובאו כאן הם עדות היסטורית חשובה על האופן שבו ראו חכמי אותו דור את מסירת החכמה.

פרק כ: הרמח"ל, רבי משה חיים לוצאטו

המגיד והחבורה. רבי משה חיים לוצאטו נולד בפדובה שבאיטליה בשנת ה'תס"ז (1707), והיה תלמידו של רבי ישעיה באסאן. בראש חודש סיון ה'תפ"ז (1727), כשהיה בן עשרים, התחיל להתגלות אליו מגיד. במכתב לחמיו, כפי שהוא מובא בשמו, תיאר זאת כך: "בהיותי מיחד יחוד אחד נרדמתי, ובהקיצתי שמעתי קול אומר: לגלאה נחיתנא רזין טמירין דמלכא קדישא". סביבו התקבצה חבורת תלמידים, שחתמו ביניהם על שטר התקשרות. בחבורה למדו זוהר ברציפות. הרמח"ל עצמו כתב בלשון הזוהר חיבורים חדשים, ובהם שבעים תיקונים.

המחלוקת. הדבר עורר חשש גדול בדור שעוד זכר את מאורעות שבתי צבי. רבני ונציה, ובראשם רבי משה חגיז, יצאו נגדו. בשנת ה'ת"ץ (1730) התחייב הרמח"ל לגנוז את חיבוריו "בלשון זוהר", ולא לכתוב עוד בשם המגיד. אחר כך עבר לאמשטרדם, ושם כתב את ספרי המוסר וההשקפה שעליהם גדלו כל הדורות: "מסילת ישרים" (נדפס בשנת ה'ת"ק, 1740), "דרך ה'" ו"דעת תבונות". בשנת ה'תק"ג (1743) עלה לארץ ישראל והתיישב בעכו. שם נפטר במגפה בכ"ו באייר בשנות התק' (יש מחלוקת אם בשנת תק"ד או תק"ו). לפי המסורת נקבר בטבריה, סמוך לרבי עקיבא. יש המזהים את קברו בכפר יאסיף שליד עכו.

דרכו בחכמה. הרמח"ל ביאר את קבלת האר"י בדרך בהירה ומסודרת, כתורה של הנהגה, כלומר האופן שבו הקב"ה מנהיג את עולמו. בפתח הראשון של "קל"ח פתחי חכמה" הוא כותב: "יחוד האין סוף ב"ה הוא, שרק רצונו ית' הוא הנמצא, ואין שום רצון אחר נמצא אלא ממנו". ועוד: "ופרטות החכמה הזאת הוא רק פרטות ידיעת ההנהגה, בכל חקותיה ומסיבותיה". והוא מסביר למה מותר לעיין: "כיון שאין אנו עוסקים בעצמותו, אלא ברצונו, יותר מותר לנו להתבונן".

ובספר "דעת תבונות", הבנוי כשיחה בין "הנשמה" ל"שכל", הוא מגלה את תכלית הכול: "האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי, ואמנם מחק הטוב הוא להטיב". אפילו הרע נברא רק כדי "להראות אחר כך יחוד שליטתו ית' בהחזירו אותו לטוב". כבר הזכרנו שהוא יישב בקל"ח פתחי חכמה (פתח יז) את דרכי הרמ"ק והאר"י: "ההנהגה כולה יכולה להיבחן בספירות וגם בפרצופים".

על גדולתו העיד המגיד ממזריטש, כפי שמובא בהקדמת המדפיס לקל"ח פתחי חכמה (קוריץ תקמ"ה): "שאין דורו היו כדאי להבין צדקתו ופרישותו".

פרק כא: הרש"ש וישיבת בית אל

השמש שנעשה ראש הישיבה. רבי שלום מזרחי ידיע שרעבי, הרש"ש, נולד בתימן בסביבות שנת ה'ת"פ (1720). הבן איש חי מספר מסורת ששמע מאבותיו (בניהו על פסחים סו ע"א): הרש"ש "בא דרך במבוי ובצרא לעירנו בגדאד עובר אורח". משם המשיך לירושלים, ושם הגיע לישיבת המקובלים "בית אל". הוא לא גילה את עצמו "אלא הראה עצמו כאדם פשוט מהמון העם, ונעשה שמש בבית אל". עד שראש הישיבה, רבי גדליה חיון, "על ידי מעשה הכיר בו, ותכף ומיד הושיבו בראש". הבן איש חי מדמה זאת לבני בתירה, שהושיבו את הלל בראש. לימים עמד הרש"ש בראש הישיבה, ונפטר בירושלים בשנת ה'תקל"ז (1777).

ספריו. הרש"ש חיבר את:

- **"נהר שלום"** על כוונות האר"י.
- **"רחובות הנהר"** על ההקדמות.
- **הגהות על עץ חיים**, שנדפסו יחד עם הספר.

על ההגהות נאמר שמי שלומד עץ חיים בלעדיהן "הוא כמצות אנשים מלומדה". אבל עיקר מפעלו הוא **סידור הכוונות**, "סידור הרש"ש", שנדפס בירושלים בשנות תרע"א-תרע"ו. בו מסודרת כל תפילה על פי כוונות האר"י, מילה במילה.

נאמנות לכתבי מהרש"ו. יסוד שיטתו הוא הנאמנות המוחלטת לדברי האר"י כפי שכתבם מהרש"ו. הוא עצמו כתב על דבריו: "כולם דברי אלהים חיים, האמורים מפי האר"י ז"ל למוהרש"ו ז"ל, ואין עוד מלבדו. ואפילו בדברי שאר תלמידי האר"י זלה"ה לא למדתי" (נהר שלום, תשובה לשאלות). ובכף החיים (או"ח סי' כה) מובא בשמו: "אין לסמוך אלא על עץ חיים ומבוא שערים ושמונה שערים שסידר מהרש"ו ז"ל". והבן איש חי מעיד (שנה ראשונה, פרשת שמיני): "כי נאמן רבינו הרש"ש ז"ל שלא יחדש דבר מדעתו, אם לא מצא לו גילוי והכרח בדברי רבינו האר"י".

אין תפילה דומה לחברתה. האר"י לימד: "ואין לך שום תפלה מיום שנברא העולם עד סוף העולם שתדמה לחברתה" (שער הכוונות). וכך כתב הרש"ש (הקדמת רחובות הנהר): "ובכל יום מעלים ניצוצות חדשות מחדש, ואין יום דומה לחבירו". לכן הכוונות אינן חזרה קבועה. כל תפילה היא בירור חדש.

עדויות הגדולים. החיד"א, שהיה בין חברי הישיבה, כתב עליו (שם הגדולים, מערכת גדולים ש): "מה' שלום שרעבי זלה"ה, אחד קדוש בדורנו, מקובל מופלא... והיה מכוין כל כונות רבינו האר"י ז"ל". בספריו מביא החיד"א פעמים רבות: "קבלתי מהרב החסיד המקובל המופלא מהר"ש שרעבי". ועל השאלה אם היה לרש"ש גילוי אליהו, השיב הבן איש חי בזהירות (רב פעלים ח"ג, סוד ישרים ד). הוא פתח: "אין לנו לדבר באנשים גדולים ועצומים בהשערת השכל שלנו". ובכל זאת כתב שאצל הרש"ש "היה גילוי אליהו זכור לטוב בטמירו, בעין השכל דיליה". הוא מבחין בזה מהאר"י, שלו היה הגילוי "אפין באפין".

שלשלת בית אל. במשך הדורות חתמו חכמי בית אל על שטרי התקשרות לאחדות ולאהבה ביניהם. מן הישיבה יצאה מסורת הכוונות של כל עדות המזרח. הבן איש חי פוסק פעמים רבות "כמפורש בסידור רבינו הרש"ש", וכך גם בעל כף החיים. וישיבות המקובלים בירושלים ממשיכות בדרכו עד היום.

פרק כב: מן האחרונים ועד דורנו

מלבד בית אל נמשכה השלשלת בעוד ענפים:

- **החסידות בפולין:** תנועת החסידות קמה על ידי הבעל שם טוב (1698–1760) ותלמידיו, והביאה את פנימיות התורה אל לב העם כעבודת ה' יומיומית.
 - **ליטא:** הגאון מווילנא (1720–1797) חיבר פירושים לספרא דצניעותא ולתיקוני הזוהר.
 - **חב"ד:** בעל התניא, רבי שניאור זלמן מלאדי (1745–1812), יצק את פנימיות התורה בכלים של הבנה והשגה.
 - **בבל:** הבן איש חי (1835–1909) הוליך את מסורת הרש"ש בבבל.
 - **בדורות האחרונים:** רבי יהודה אשלג, בעל "הסולם" (1884–1954), חיבר פירוש על כל ספר הזוהר, וכתב בהקדמותיו שהתפשטות החכמה בדורנו היא תנאי לגאולה.
- והנה, השלשלת שהחלה בספר שהוריד רזיאל לאדם הראשון ממשיכה עד דורנו, בכל בית מדרש שלומדים בו את החכמה הזאת בקדושה ובטהרה.

פרק כג: מה לומדים מכל זה, גניזה, גילוי וגאולה

כשמסתכלים על השלשלת כולה, רואים בה קצב קבוע של גילוי והסתרה:

- גילוי:** אדם הראשון, אברהם, משה, רשב"י והאר"י. כל אחד מהם הוא "פתיחת מעיין".
- הסתרה:** אחרי כל גילוי בא הסתר. "נסתמו מעיינות" אחרי רשב"י, ו"ט"ו שנים בחושך" אחרי האר"י.
- הסכנה:** בכל שלב יש סכנה. דור אנוש, נדב ואביהוא, שאול ואלישע אחר מלמדים שהחכמה הזאת היא אש, מחממת או שורפת. וגם כל גדולי חכמת הצירוף, מאבולעפיה ועד האר"י, הזהירו מפני השימוש בשמות.
- שתי דרכים, אמת אחת:** הספירות והשמות, הרמ"ק והאר"י. כל אחת היא בחינה אחרת של אותה חכמה, וגדולי הדורות, כמו הרמח"ל, הראו איך הן מתאחדות.
- הכיוון:** הגילויים הולכים ומתרבים ככל שמתקרבים לסוף. "בדרא בתראה", בדור האחרון, ייפתחו השערים. ולכן בעל עמק המלך, שספרו נדפס בשנת ת"ח, מסיים בתקווה ולא ביאוש, אף ששנת ת"ח הייתה ה"שנה הנוראה" של גזירות ת"ח ות"ט. וכך הוא כותב (הקדמה שנית, דף ט ע"ב): "כי אין הדבר תלוי אלא בתשובה... ובזכות הלימוד הזה אנחנו נגאלים".
- וכך כתב מהרח"ו בהקדמתו לעץ חיים: "כאשר נשוב בתשובה לעסוק מאהבה בחכמה הזאת, יגאלו ישראל". והזהר (רעיא מהימנא, נשא ח"ג קכד ע"ב) אומר: "ובגין דעתידין ישראל למטעם מאילנא דחיי, דאיהו האי ספר הזהר, יפקון ביה מן גלותא ברחמי".
- שנזכה לשתות ממי המעיין הזה בקדושה, ולראות במהרה בקיום היעוד: "כִּי מְלָאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת ה' כַּמִּים לַיִם מְכַסִּים" (ישעיהו יא, ט).

טבלה: השלשלת בקיצור

תקופה	חוליות השלשלת	עיקר הדברים	מקור

מאדם ועד נח	אדם, שת, אנוש, (ארפכשד), מתושלח, למך, נח	ספר רזיאל, ספרא דחנוך	עמק המלך ה ע"ב; זוהר ח"א לז ע"ב, נה ע"ב
מנח ועד האבות	שם, עבר, אברהם, יצחק, יעקב, לוי	ישיבת שם ועבר; ספר יצירה	עמק המלך שם; ספר יצירה פ"ו; רמב"ם ע"ז א, ג
סיני	עמרם, משה, אהרן, פנחס, יהושע	"חכמת קבלת משה"	עמק המלך ה ע"ב, ט ע"ב; רמב"ן הקדמה לתורה
שופטים ומלכים	כלב, עתניאל, עלי, שמואל, דוד, שלמה	שמואל שקול כמשה ואהרן	עמק המלך ה ע"ב
נביאים ובית שני	עמוס, ישעיהו, ירמיהו, ברוך, עזרא, שמעון הצדיק	הכהנים ושיעור קומה	עמק המלך ה ע"ב-ו ע"א
תנאים	הלל ושמאי, ריב"ז, ר"א, ר"ע, רשב"י	מעשה מרכבה; ספר הזוהר	חגיגה יא-יד; שבת לג ע"ב
גאונים ואשכנז	הגאונים, אבו אהרן, בני קלונימוס, ר' יהודה החסיד, הרוקח	סודות התפילה ומניין התיבות	מגילת אחימעץ; שו"ת מהרש"ל כט
פרובנס וגירונה	ר' דוד אב"ד, הראב"ד, ר"י סגי נהור, ר' עזרא ועזריאל, הרמב"ן	"מפי מקבל חכם לאוזן מקבל מבין"	רקנאטי נשא; הקדמת הרמב"ן לתורה
קבלת השמות	ר' אברהם אבולעפיה, ר' יוסף ג'יקטיליה	חכמת הצירוף; גנת אגוז; שערי אורה	אוצר עדן הגנוז; וזאת ליהודה; שערי אורה
התגלות הזוהר	ר' משה די ליאון, רקנאטי, רבינו בחיי, אבן גבאי	הזוהר מתפשט; "משנת ה"ש"	ספר יוחסין; אור החמה
צפת	אלקבץ, מרן, הרמ"ק, האר"י, מהרח"ו	פרדס רמונים; עץ חיים	עמק המלך ז-יג; פרדס; עץ חיים
אחרי האר"י	ר' שמואל ויטאל, ר' ישראל סרוג, הרמ"ע מפאנו, בעל עמק המלך	שמונה שערים; הפצת הכתבים	עמק המלך ו ע"ב, יג ע"א

איטליה ואמשטרדם	הרמח"ל	"ההנהגה", יחוד הספירות והפרצופים	קל"ח פתחי חכמה; דעת תבונות
ירושלים	הרש"ש, החיד"א, ישיבת בית אל, הבן איש חי	סידור הכוונות	נהר שלום; בניהו; רב פעלים
אחרונים	הבעש"ט, הגר"א, בעל התניא, בעל הסולם	"בדרא בתראה יתפתחון תרעי"	זוהר ח"א קיז ע"א

המימד הנוסף · הרב יוסף ביטון שליט"א

050-590-1349 · ravbiton.com · לפניה מכובדת ולשותפות בהפצת תורת הקבלה